

پایان نامه کارشناسی ارشد

بررسی روابط ایران و روسیه در عصر قاجار و بازتاب آن بر اوضاع سیاسی و اقتصادی استان گیلان

(با تأکید بر دوره‌ی مشروطه)

دانشجو: محمد احمدی پور

استاد راهنما: دکتر سید امیر نیاکویی

تیرماه ۱۳۹۲

عنوان: بررسی روابط ایران و روسیه در عصر قاجار و بازتاب آن بر اوضاع سیاسی و اقتصادی استان گیلان (با تأکید بر دوره‌ی مشروطه)
دانشجو: محمد احمدی پور

انقلاب مشروطه ایران یکی از جریان‌های سیاسی جهان است که همزمان با آن در دنیای خارج نیز تحولات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی متعددی رخ داده و کشورهای زیادی جریان دموکراسی را تجربه نموده بودند و این آزادی بیان به علت ارتباط با اروپا به ایران نیز سرایت نموده بود و سبب تقویت جریان مشروطه گردید. در آغاز مشروطه مردم ایران هم از بعد داخلی و هم خارجی شرایط نامساعدی را تجربه می نمودند؛ از یک سو با استبداد داخلی و از سوی دیگر با استعمار خارجی دست و پنجه نرم می کردند این حرکت سیاسی، ابتدا سبب تحول در جغرافیای سیاسی ایران گردید، سپس بسیاری از جریان‌ها و حرکات روشنگری و تحولات سیاسی از آن ناشی شد، جریان‌هایی که سبب به زیر سوال بردن حاکمیت استبدادی بود.

استان گیلان به دلیل قرار گرفتن در مسیر کریدور شمال - جنوب و به عنوان مهم‌ترین و سریع‌ترین راه ارتباطی به اروپا و همچنین به واسطه‌ی شرایط اقلیمی و اوضاع اجتماعی - اقتصادی خود در دوره‌های جهانی شدن موقعیت ویژه‌ای داشته است که در این پژوهش نقش گیلان در سیاست خارجه عصر قاجار نسبت به کشور روسیه (با تأکید بر دوران مشروطه) بررسی می‌گردد. با توجه به هدف پژوهش روش جمع‌آوری اطلاعات اسنادی است که با مطالعه و استفاده از کتب و اسناد موجود گردآوری اطلاعات صورت گرفته است. به‌طور خلاصه می‌توان گفت چون مهم‌ترین کشور در حوزه سیاست خارجی ایران در دوره قاجاریه، روسیه بوده و همچنین مهم‌ترین و شاید تنهاترین مسیر ارتباطی مطمئن با دنیای خارج علی‌الخصوص اروپا برای ایران از مسیر روسیه میسر بوده و در کنار آن در اهداف استراتژیک روسیه همیشه ایران و خلیج فارس و دریای عمان به عنوان اولویت مهم بودند هر دو کشور برای رسیدن به اهداف و منافع مدنظر به یک نقطه مشترک می‌رسیدند و آن گیلان بود.

گیلان در مواقعی از این وضعیت استثنائی خود سود می‌برد و در مواقعی هم مورد ظلم و ستم واقع می‌شد. اما در هر صورت جایگاه گیلان در بخش‌های مختلف اقتصادی - سیاسی فرهنگی - امنیتی در روابط دو کشور در این دوره جایگاه بی‌بدیلی بوده است. ایران در این دوره سیاست مدارا را در پی گرفته و به‌طور کلی اوضاع اقتصادی - سیاسی - اجتماعی - امنیتی تحت تأثیر استبداد داخلی و تعدی و ظلم روس‌ها نامناسب بوده برای همین هم گیلان به عنوان یکی از سه رکن اصلی نهضت مشروطیت (تهران - تبریز - رشت) واقع شد و پیش‌تاز در حرکت عمومی و اصلاحی بود.

واژگان کلیدی: مشروطه ، قاجار، گیلان، رابطه ایران - روسیه، قفقاز.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده پردیس بین‌الملل
رشته و گرایش روابط بین‌الملل

بررسی روابط ایران و روسیه در عصر قاجار و بازتاب آن بر اوضاع سیاسی و اقتصادی استان گیلان

(با تأکید بر دوره‌ی مشروطه)

دانشجو: محمد احمدی پور

استاد راهنما: دکتر سید امیر نیاکویی

استاد مشاور: دکتر رضا سیمبر

تیرماه ۱۳۹۲

تقدیرم بہ:

ہمہ مرچہ بر با فی کہ ہر ہون صداقت و شرافت اس بودہ ام.

تقدیر و تشکر

جناب آقای دکتر تمینیا اکوہی، استاد راہنہ ناو مدیر کمرہہ مجہ ترمم

جناب آفاقہ تررضا سہ اہل طرہ شاور مجہ ترمم

خانم کارکہ تررادو جناب آقای دکتر شمریفی استاد ان داوور

ویہ دورتانی کہ در این راہ یاریم

نزد

مجہ مداح مدی دور

پ

تاریخ ۱۳۹۲

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
الف	چکیده فارسی.....
ب	چکیده انگلیسی.....
	فصل اول: کلیات پژوهش
۲	۱-۱) مقدمه .....
۳	۲-۱) بیان مسأله.....
۳	۳-۱) اهمیت و ضرورت مسأله تحقیق .....
۴	۴-۱) اهداف پژوهش .....
۵	۵-۱) سوالات پژوهش .....
۵	۶-۱) فرضیات تحقیق .....
۶	۷-۱) نوع و روش تحقیق .....
۶	۸-۱) ابزار و روش جمع‌آوری اطلاعات .....
۶	۹-۱) ادبیات تحقیق.....
۱۲	۱۰-۱) واژه‌های کلیدی.....
۱۴	۱۱-۱) نوآوری پژوهش.....
۱۴	۱۲-۱) سازماندهی پژوهش.....
	فصل دوم: ایران در عصر قاجار
۱۸	۱-۲) مقدمه .....
۱۸	۲-۲) تاریخچه قاجار .....
۱۹	۱-۲-۲) تقسیم‌بندی تیره‌ها و طوایف قاجار .....
۲۰	۳-۲) ساختار نظام حکومتی قاجار .....
۲۰	۴-۲) تشکیلات اداری حکومت .....
۲۱	۵-۲) شخصیت‌های قاجار .....
۲۱	۱-۵-۲) صدراعظم‌های دوره قاجار.....
۲۲	۲-۵-۲) پادشاهان قاجار .....
۲۳	۶-۲) تقسیمات کشوری - اداری .....

صفحه	عنوان
۲۳	.....وزارتخانه‌ها. (۱-۶-۲)
۲۴	.....روابط ایران - روسیه از آغاز تا مشروطه. (۷-۲)
۲۴	..... مفهوم مشروطه. (۸-۲)
۲۵	..... زمینه پیدایش مشروطه. (۹-۲)
۲۷	..... بخشی از اوضاع اقتصادی ایران دوره مشروطیت. (۱۰-۲)
۲۸	..... اصلاحات گمرکی: حوادث مربوط به نوژ بلژیکی. (۱۱-۲)
۲۸	..... ریشه انقلاب مشروطه. (۱۲-۲)
۳۱	..... اشخاص و ابزار مؤثر در بیداری ملت ایران (زمینه مشروطیت). (۱۳-۲)
۳۱	..... عوامل تأثیرگذار خارجی در شکل‌گیری مشروطیت. (۱۴-۲)
۳۲	..... رویدادها و حوادث داخلی مؤثر بر ایجاد مشروطه. (۱۵-۲)
۳۴	..... حوادث عمده دوران استبداد صغیر. (۱۶-۲)
۳۴	..... احزاب در مشروطه. (۱۷-۲)
۳۴	..... پایان مشروطه. (۱۸-۲)
۳۵	..... روسیه - انقلاب مشروطه. (۱۹-۲)
۳۶	..... روابط ایران - روسیه بعد از انقلاب اکتبر (دوره مشروطه). (۲۰-۲)
۳۷	..... نقش کشورهای خارجی. (۲۱-۲)
فصل سوم: گیلان در دوره قاجار	
۴۰	..... مقدمه. (۱-۳)
۴۰	..... گیلان از دوران صفویه تا مشروطه. (۲-۳)
۴۱	..... گیلان در دوره قاجار. (۳-۳)
۵۰	..... گیلان بعد از مرگ فتحعلی شاه (زمان ناصرالدین شاه دوره صدارت امیر کبیر). (۱-۳-۳)
۵۸	..... اوضاع اقتصادی - اجتماعی گیلان. (۴-۳)
۶۰	..... دست‌اندازی روس‌ها به گیلان - بعد از مرگ امیرکبیر. (۵-۳)
۶۱	..... پیمان پاریس ۱۲۷۴ هجری قمری / ۱۸۵۷ میلادی ایران - انگلیس (موضوع هرات). (۶-۳)

صفحه

عنوان

۶۱	..... نقش خارجی‌ها در فعالیت‌های اقتصادی - اجتماعی گیلان
۶۱	..... (۱-۷-۳) ارمنیان و مشروطیت در گیلان
۷۵	..... (۲-۷-۳) خدمات پزشکی
۷۹	..... (۳-۷-۳) داروسازان رشت
۸۰	..... (۸-۳) کمیته سری ستار - گیلان
۸۱	..... (۹-۳) روزنامه‌های گیلان
۸۳	..... (۱۰-۳) جمعیت پیک سعادت نسوان - ۱۳۰۰
۸۳	..... (۱۱-۳) اوضاع سیاسی - امنیتی
۸۳	..... (۱-۱۱-۳) زمینه‌های نهضت جنگل
	..... (۲-۱۱-۳) پیاده شدن ارتش سرخ در غازیان انزلی (۲۸ اردیبهشت ۱۲۹۹ شمسی - ۲۹ شعبان ۱۳۳۸ هجری
۸۸	..... (قمری - ۱۹۲۰ میلادی)
۸۹	..... (۱۲-۳) رضاخان و سرکوب جنبش جنگل
۸۹	..... (۱-۱۲-۳) پایان کار میرزا کوچک خان
۹۳	..... (۱۳-۳) اقدامات روس‌ها در جریان جنبش مشروطه در گیلان
۹۴	..... (۱۴-۳) سرمایه‌گذاری اقتصادی روسیه در گیلان
۹۵	..... (۱-۱۴-۳) امتیاز حمل و نقل با اتومبیل در گیلان
۹۵	..... (۲-۱۴-۳) توسعه حمل و نقل دریایی
۹۶	..... (۳-۱۴-۳) امتیاز راه آهن
۹۶	..... (۴-۱۴-۳) امتیاز خوشناریا
۹۶	..... (۵-۱۴-۳) کارخانه‌های کوچک تصفیه نفت و تجارت نفت
۹۶	..... (۶-۱۴-۳) امتیازات شیلات به روس‌ها
۹۷	..... (۷-۱۴-۳) امتیاز جنگل
۹۷	..... (۸-۱۴-۳) برنج
۹۷	..... (۹-۱۴-۳) نفت

صفحه	عنوان
۹۸	..... ۳-۱۴-۱۰) بانک در گیلان
۹۸	..... ۳-۱۴-۱۱) ابریشم
۹۸	..... ۳-۱۵) کلمه مشروطیت از گیلان
۱۰۰	..... ۳-۱۶) جنبش اجتماعی گیلان
۱۰۱	..... ۳-۱۷) انجمن بلوکات یا به نام امروزی شورای استان: (۱۳۲۶ - جمادی الثانی)
۱۰۲	..... ۳-۱۸) آغاز جنبش در گیلان
۱۰۳	..... ۳-۱۹) ارتباط با مجاهدین قفقاز
۱۰۴	..... ۳-۲۰) وقایع باغ مدیریه (فتح رشت توسط مجاهدین گیلان، دوره استبداد صغیر)
۱۰۴	..... ۳-۲۰-۱) ورود سپهدار به صف مجاهدین گیلان
۱۰۵	..... ۳-۲۰-۲) بعضی از مخالفین مشروطیت در گیلان
۱۰۶	..... ۳-۲۱) نمایندگان گیلان در مجلس اول
۱۰۶	..... ۳-۲۲) نمایندگان گیلان در مجلس دوم
۱۰۶	..... ۳-۲۳) اثرات مشروطه بر تحول گیلان
۱۰۷	..... ۳-۲۴) خلاصه
فصل چهارم : نتیجه گیری	
۱۱۲	..... ۴-۱) نتیجه گیری
۱۱۴	..... ۴-۲) پاسخ به سوالات
ضمایم	
۱۲۷	..... الف: تصاویر
۱۵۲	..... ب: روزنامه ها
۱۵۵	..... ث: نقشه ها

فهرست تصاویر

صفحه	عنوان
۱۲۷	عکس شماره ۱) سینی‌های ناهار بستیان .....
۱۲۷	عکس شماره ۲) مدرسه مظفریه رشت .....
۱۲۸	عکس شماره ۳) ناصرالدین شاه و عضدالسلطان .....
۱۲۹	عکس شماره ۴) مجلس ضیافت پادشاه انگلستان به افتخار مظفرالدین شاه .....
۱۲۹	عکس شماره ۵) مجلس تعلیم مشق عمومی .....
۱۳۰	عکس شماره ۶) علی حبیبی یکی از بانیان مدرسه شمس .....
۱۳۰	عکس شماره ۷) شیخ علی طالقانی تنها عضو و دیگر بنیانگذار مدرسه شمس .....
۱۳۰	عکس شماره ۸) میرزاغلامرضا صنیعی تهرانی مدیر و موسس مدرسه اسلامی رشت .....
۱۳۰	عکس شماره ۹) مدرسه شمس - رشت ۱۳۲۷ .....
۱۳۱	عکس شماره ۱۰) محمدعلی میرزا(ولیعهد) زمان سفر پدرش مظفرالدین شاه به فرنگ .....
۱۳۱	عکس شماره ۱۱) سردار همایون در پذیرایی از مظفرالدین شاه در رشت .....
۱۳۲	عکس شماره ۱۲) دستخط اتابک میرزا به اهالی انزلی و محمدعلی شاه در یکی از روزهای سلام .....
۱۳۳	عکس شماره ۱۳) حاج ملامحمدخامی با عده‌ای از طلاب و معنونین گیلان .....
۱۳۳	عکس شماره ۱۴) حاجی ملامحمد خامی و حاج شیخ علی فومنی .....
۱۳۴	عکس شماره ۱۵) رضا شریعت‌زاده (قایم مقام الملک رفیع) .....
۱۳۴	عکس شماره ۱۶) گرجی‌ها و قفقازیانی که در جنبش گیلان شرکت داشتند .....
۱۳۵	عکس شماره ۱۷) مجاهدین گیلک و قفقازی و گرجی .....
۱۳۵	عکس شماره ۱۸) خانه‌ی میرزا کریم خان رشتی (خان اکبر) .....
۱۳۶	عکس شماره ۱۹) مجاهدین مشروطیت در سبزه‌میدان رشت .....
۱۳۶	عکس شماره ۲۰) مجاهدین اتباع نصرالسلطنه پرچم دار انقلاب .....
۱۳۷	عکس شماره ۲۱) سپهدار با چند تن از اعضای انجمن ایالتی .....
۱۳۷	عکس شماره ۲۲) برادران میرزا کریم خان رشتی .....
۱۳۸	عکس شماره ۲۳) میرزا حسین خان کسمایی .....
۱۳۸	عکس شماره ۲۴) مجاهدین گیلک، ترک و قفقازی .....
۱۳۹	عکس شماره ۲۵) چند تن از مجاهدین جنبش مشروطیت .....
۱۳۹	عکس شماره ۲۶) کاظم مژده‌ی معتمد همایون (نفر اول سمت چپ) .....

صفحه	عنوان
۱۴۰	عکس شماره ۲۷) میرزا کوچک خان جنگلی .....
۱۴۱	عکس شماره ۲۸) پیرم خان و سردار بهادرخان بختیاری همراه اتباعشان در سفر قراچه داغ .....
۱۴۱	عکس شماره ۲۹) مجاهدین گیلان در مجلس شورای ملی .....
۱۴۲	عکس شماره ۳۰) دسته‌ای از مجاهدین ابواب جمعی میرزا کوچک خان در فتح قزوین و تهران .....
۱۴۲	عکس شماره ۳۱) سپهدار و سردار اسعد .....
۱۴۳	عکس شماره ۳۲) مودب السلطان و کاظم خان کمیسر .....
۱۴۴	عکس شماره ۳۳) حاجی میرزا احمد معین‌الممالک رشتی .....
۱۴۴	عکس شماره ۳۴) اشرف‌الدین حسینی - روزنامه نسیم شمال .....
۱۴۵	عکس شماره ۳۵) سید عبدالوهاب صالح .....
۱۴۵	عکس شماره ۳۶) میرزا حسین خان کسمایی .....
۱۴۶	عکس شماره ۳۷) عمارت ناصری در بیرون شهر رشت - از بناهای قاسم خان والی .....
۱۴۶	عکس شماره ۳۸) امضای عهدنامه ترکمانچای .....
۱۴۷	عکس شماره ۳۹) حاجی شیخ مازندرانی - حاجی تهرانی - آخوند خراسانی .....
۱۴۷	عکس شماره ۴۰) خانه میرزا محمدعلی خان امین دیوان در شهر رشت - دوره قاجار .....
۱۴۸	عکس شماره ۴۱) عمارت اطراف سبزه میدان در شهر رشت - دوره قاجاریه .....
۱۴۸	عکس شماره ۴۲) شهر رشت طرف سفارت انگلیس - دوره قاجار .....
۱۴۹	عکس شماره ۴۳) عمارت دیوانی رشت - دوره قاجار .....
۱۴۹	عکس شماره ۴۴) عمارت درب دیوانخانه رشت - دوره قاجار .....
۱۵۰	عکس شماره ۴۵) جمعیت درب دیوانخانه رشت - دوره قاجار .....
۱۵۰	عکس شماره ۴۶) یکی از عمارات دولتی رشت - دوره قاجار .....
۱۵۱	عکس شماره ۴۷) دور نمای شهر رشت - دوره قاجار .....
۱۵۲	ب: روزنامه‌ها .....
۱۵۵	ث: نقشه‌ها .....

فصل اول: کلیات پژوهش

۱-۱) مقدمه

جهان همواره شاهد رخداد‌های سیاسی گوناگونی بوده، ابتدا از مراکز سیاسی منطقه‌ای یا حتی محلی شروع شده و به سراسر جهان کشیده شده است و به صور گوناگون نظیر انقلاب و کودتا نمایان می‌گردد و گاهی تا حدی گسترش یافته که به خارج از مرزهای یک کشور گام می‌نهد و گاه ارتباط با آنها با یکدیگر شبکه‌ای از جنبش‌های سیاسی - اجتماعی را به همراه می‌آورد.

انقلاب مشروطه ایران نیز یکی از جریان‌ات سیاسی است که همزمان با آن در دنیای خارج نیز تحولات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی متعددی رخ داده و کشورهای زیادی جریان دموکراسی را تجربه نموده بودند و این آزادی بیان به ایران نیز سرایت نموده بود و سبب تقویت جریان مشروطه گردید. در آغاز مشروطه مردم ایران هم از بعد داخلی و هم خارجی شرایط نامساعدی را تجربه می نمودند؛ از یک سو با استبداد داخلی و از سوی دیگر با استعمار خارجی دست و پنجه نرم می‌کردند این حرکت سیاسی، ابتدا سبب تحول در جغرافیای سیاسی ایران گردید، سپس بسیاری از جریان‌ات و حرکات روشنگری و تحولات سیاسی از آن ناشی شد، جریان‌اتی که سبب به زیر سوال بردن حاکمیت استبدادی بود. انقلاب مانند هر پدیده‌ای اجتماعی دارای ابعاد گوناگون است برای دانستن علل و عوامل شکل‌گیری انقلاب، ابتدا باید نظم و تعادل اجتماعی را که قبل از وقوع انقلاب وجود داشته مورد بررسی قرار داد. شرایط و عواملی که جامعه را وادار به ایجاد یک تحول و دگرگونی می‌کند متعدد است گاه این تحول درونی با عوامل بیرونی که در خارج از مرزهای سیاسی یک کشور است همراه می‌گردد و باعث هر چه سریع‌تر شدن آن می‌شود موقعیت مکانی و شرایط اجتماعی در فرآیند جنبش‌ها و روابط دولت‌ها نقش مهمی دارد. استان گیلان به دلیل قرار گرفتن در مسیر کریدور شمال - جنوب و به عنوان مهم‌ترین و سریع‌ترین راه ارتباطی به اروپا و همچنین به واسطه‌ی شرایط اقلیمی و اوضاع اجتماعی - اقتصادی خود در دوره‌های جهانی شدن موقعیت ویژه‌ای داشته است که در این پژوهش نقش گیلان در سیاست خارجه عصر قاجار نسبت به کشور روسیه (با تأکید بر دوران مشروطه) بررسی گردد.

۱-۲) بیان مسأله

پیدایش جنبش‌های فکری و فلسفی و شکوفایی نهضت‌های آزادی‌خواهی و تحول و تغییر در نظام سیاسی قدرت‌های منطقه‌ای مثل روسیه و ایران در عصر قاجار به عنوان نقطه‌ی عطف تلقی می‌شود. در این دوره اولاً بسیاری از مناسبات تجاری و متعاقب آن روابط مذهبی در اثر مهاجرت مبلغان مسیحی رشد شگرفی یافت؛ ثانیاً انقلاب تکنولوژی به منصفی ظهور رسیده و آثار و پیامدهای آن هویدا گشته بود. ثالثاً به دلیل گسترش شبکه‌های ارتباطی و راه‌های مواصلاتی، آشنایی با فرهنگ اقوام گوناگون در سایه‌ی مهاجرت‌ها و مسافرت‌ها تحقق یافته و تبادل فرهنگی گوناگونی صورت گرفته بود.

در این دوره روابط ایران و روسیه به دلایل استراتژیکی، همجواری و همسایگی و همچنین مناسبات تجاری و اقتصادی بیش از همه ادوار سازمان یافته و نظام‌مند گردیده است. از طرفی نهاد سیاست خارجی در دوره‌ی قاجار به خصوص در زمان فتحعلیشاه در کنار دربار واحدی به این نام فعالیت خود را آغاز کرده است و در عین حال معاهدات عدیده سیاسی - نظامی (عهدنامه‌های گلستان و ترکمانچای) و همچنین تنش‌های مختلف سیاسی که در همجواری گیلان با روسیه به وقوع پیوست و گیلان به عنوان تنها راه ارتباطی زمینی و دریایی با روسیه در برقراری ارتباط و سطح تنوع آن نقش مهمی ایفا کرده است. در این خصوص نقش انقلابیون گیلانی در نهضت مشروطه را نیز باید افزود که به تبع آن پیامدهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی گوناگونی در گیلان پدید آمد.

در واقع مسأله‌ی اصلی این است که نقش گیلان در سیاست خارجی ایران در مقابل روسیه چگونه بوده و اساساً در این دوره چه نوع ارتباطی بین دو کشور برقرار بوده است و گیلان با توجه به پیدایش نهضت مشروطه چه پیامدهایی را پذیرا گردید؟

۱-۳) اهمیت و ضرورت مسأله تحقیق

گیلان دو جنگ جهانی و دو جنگ بین ایران و روسیه را تجربه نموده است؛ در این جنگ‌ها نقطه‌ی تلاقی نیروهای درگیر در سرزمین گیلان بوده است. از طرفی نهضت‌های فکری و جنبش‌های سیاسی - اجتماعی روسیه ابتدا در گیلان ریشه دوانیده و سپس به سایر مناطق کشور تسری یافت. نهضت جنگل به رهبری

میرزا کوچک خان در این استان شکل گرفت و اولین بار جامعه‌ی گیلانی با مفهوم جمهوری آشنا شد. از طرف دیگر نهضت‌های گیلانی و روسیه سابق، جریانات فکری و جنبش‌های گوناگونی را در این استان پایه‌گذاری کرد که در سیاست خارجه ایران اثر فراوانی از خود برجای گذاشت.

مهاجرت ارامنه، آذری‌ها و نیز سایر اقوام آسیای میانه فعلی به استان تداخل فرهنگی گوناگونی را در استان و به تبع آن در کشور محقق ساخت. بنابراین در این عصر نقطه‌ی تلاقی ارتباط با اروپا به‌خصوص روسیه و مبدای مکانی تحولات سیاسی و اجتماعی ایران و به تبع آن نقطه‌ی کلیدی مطالعات این دوره تلقی می‌شود و از این رو مطالعه‌ی آن اهمیت وافری دارد. با توجه به اهمیت این موضوع و بررسی‌های به عمل آمده از تحقیقات و کتاب‌های موجود، تاکنون نویسنده یا محقق‌ی نقش گیلان را در سیاست خارجه عصر قاجار بررسی ننموده و پژوهش جامعی صورت نگرفته است به همین دلیل با توجه به این که گیلان نقش به‌سزایی در سیاست خارجه قاجار و همچنین انقلاب مشروطه داشته است، بررسی و پژوهش در این زمینه حایز اهمیت است.

تغییرات در حوزه‌ی قلمرو فرمانروایی و حاکمیت سیاسی روسیه و ایجاد حکومت‌های مستقل در آسیای میانه و دگرگونی‌هایی که در روابط خارجی آنها نسبت به یکدیگر و از طرف دیگر ایران و روسیه ایجاد کرده است، ضرورت زمانی مطالعه را ایجاب می‌نماید که در اهداف ذیل قابل مطالعه است.

۴-۱) اهداف پژوهش

اهداف پژوهش به دو بخش تقسیم می‌گردد: اصلی و فرعی.

۴-۱-۱) هدف اصلی

- شناسایی نقش گیلان در سیاست خارجه عصر قاجار نسبت به کشور روسیه (با تأکید بر دوران مشروطه)

۴-۱-۲) اهداف فرعی

- بررسی تأثیرات روابط ایران و روسیه بر مناسبات اقتصادی - اجتماعی گیلان
- بررسی تأثیرات روابط ایران و روسیه بر نهضت‌های سیاسی - فکری گیلان.
- بررسی تأثیرات روابط ایران و روسیه بر وضعیت سیاسی - امنیتی گیلان

- بررسی روابط ایران و روسیه در عصر قاجار
  - شناسایی جایگاه گیلان در رابطه با روسیه
- برای رسیدن به اهداف فوق در پژوهش سوالات زیر مطرح است.

۱-۵) سوالات پژوهش

۱-۵-۱) سوال اصلی

- گیلان در دوره قاجار نسبت به کشور روسیه چه نقشی ایفا کرده و ارتباط روسیه با ایران چه آثار و پیامدهایی را برای گیلان در برداشته است؟

۱-۵-۲) سوالات فرعی

۱. اوضاع اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و سیاسی - امنیتی گیلان در دوره قاجار چگونه بوده است؟
  ۲. دولت قاجار چه سیاستی را در رابطه با روسیه مدنظر داشته است؟
  ۳. گیلان چه نقشی و جایگاهی در رابطه ایران و روسیه ایفا کرده است؟
- که فرضیات زیر جهت پاسخگویی به سوالات قابل ارایه است.

۱-۶) فرضیات تحقیق

۱-۶-۱) فرضیه اصلی

- گیلان در سیاست خارجی عصر قاجار نسبت به کشور روسیه به‌ویژه در دوران مشروطه نقش‌های گوناگونی اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و سیاسی - امنیتی داشته است و ارتباط ایران و روسیه آثار متعددی را برجای گذاشته است.

۱-۶-۲) فرضیات فرعی

- ۱- به نظر می‌رسد در دوره قاجار اوضاع اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و سیاسی - امنیتی گیلان پیامدهای گوناگونی را دربر داشته است.

- ۲- به نظر می‌رسد رابطه‌ی دولت قاجار و روسیه از سیاست ویژه‌ی مدارا پیروی کرده است.
- ۳- به نظر می‌رسد گیلان در رابطه‌ی ایران و روسیه نقش‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی و سیاسی ایفا کرده است.

۷-۱) نوع و روش تحقیق

نوع تحقیق توسعه‌ای و روش آن اسنادی (کتابخانه‌ای) است.

۸-۱) ابزار و روش جمع‌آوری اطلاعات

جمع‌آوری اطلاعات از طریق فیش‌برداری از منابع دست اول و دوم و کتب و مراجع، اسناد دوره‌ی قاجار موجود در کتابخانه‌ها و مرکز اسناد ملی کشور می‌باشد که فیش‌ها پس از دسته‌بندی و مقوله‌بندی مطالب تحلیل و بررسی می‌شوند.

۹-۱) ادبیات پژوهش

اسماعیل رایین نویسنده کتاب انجمن‌های سری در انقلاب مشروطیت است. این کتاب مشتمل بر ۴ فصل بوده و درباره سیر آزادی در ایران، سازمان‌های سری سیاسی پیش از مشروطیت، تحصیل فرمان مشروطیت و سخنی کوتاه درباره مولف و انجمن‌های مخفی است. در این کتاب نویسنده ابتدا درباره شاهان قاجار مطالبی را ذکر کرده، پس از آن به مشروطه پرداخته و در نهایت نیز انجمن‌های سری که در آن زمان وجود داشته و در انقلاب مشروطه نیز نقش داشتند، معرفی نموده، اما به نقش گیلان نپرداخته است.

ونسا مارتین نویسنده کتاب عهد قاجار، مذاکرات، اعتراض و دولت در ایران قرن سیزدهم است. این کتاب توسط حسن زنگنه ترجمه شده و شامل ۹ بخش است. این کتاب پژوهشی گسترده درباره‌ی گروه‌های اجتماعی فرودست در ایران دوران محمدشاه و ناصرالدین‌شاه و این اثر را نشان می‌دهد که این گروه‌ها اگرچه فاقد قدرت بودند اما برای دستیابی به اهدافشان هم به اعتراض متوسل می‌شدند و هم از چانه‌زنی و مذاکره کردن استفاده

می‌کردند و همچنین نشان می‌دهد که دولت قاجار همواره متکی به زور نبوده بلکه اغلب ترجیح داده مسایل را با مذاکراه حل و فصل کند.

نویسنده دیگری به نام سیدحسن تقی‌زاده تاریخ انقلاب مشروطیت ایران را نوشته است. در این کتاب نویسنده مطالبی درباره تاریخ اوایل انقلاب مشروطیت، نخستین مجلس شوری، تهیه مقدمات مشروطیت در آذربایجان و لفظ مشروطیت، حکومت استبدادی دولت مشروطه و ... مشروطیت ایران و عوامل اساسی مشروطیت ایران نگاشته است. این نویسنده نیز از منظر کلی به مشروطیت پرداخته و به نقش گیلان توجهی نداشته است.

احمد کسروی کتاب تاریخ مشروطه‌ی ایران را در دو جلد به رشته‌ی تحریر در آورده است. در این کتاب نویسنده رویدادهای آن زمان را که خود مشاهده نموده بود را نقل و نسبت به رویدادهایی که قبل از مشروطیت در کشور اتفاق افتاده اظهار بی‌اطلاعی کرده است. در این کتاب کسروی بیش از اندازه به انجمن آذربایجان ارزش داده و هر اقدام چشمگیر و مثبت را به آنان نسبت می‌دهد و آن را نتیجه‌ی هوشیاری این انجمن می‌داند. همچنین در این کتاب کسروی به کل ایران اشاره داشته و نوشته‌ی او مختص گیلان نیست.

اوضاع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و بازرگانی ایران در آستانه‌ی مشروطیت نوشته‌ی آرنولد هنری ساویج لندور و ترجمه‌ی عبدالرشیدی است. در این کتاب نویسنده نمی‌توانسته در طی چند ماهی که در ایران بوده است، همه‌ی اطلاعات مربوط به آن دوران را عمیقاً جمع‌آوری کرده و بررسی کرده باشد. در ثبت آنها فرصت و امکانات و حتی دقت لازم به عمل نیاورده و برخی از اطلاعات آن با توجه به اسناد موجود نادرست است.

ایدئولوژی نهضت مشروطیت ایران نوشته فریدون آدمیت، مشتمل بر ۱۶ بخش است. در این اثر نویسنده به مطالبی نظیر تشکل نهضت مشروطه‌خواهی، فلسفه‌ی اجتماعی و سیاسی، مشروطه از نظرگاه ملایان، بحران سیاسی و اعلام مشروطیت و ... پرداخته و در بخش آخر کتاب به حرکت اجتماعی علیه اربابان و ملاکان در همدان و گیلان اشاره کرده است. این نویسنده نیز همچون سایر نویسندگان به نقش بارز گیلان در مشروطه تأکید چندانی نشده است.